

دانشگاه سام نور
په

روانشناسی رشد ۲

(رشته روانشناسی)

دکتر حمید کمرزین

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب

نه	پیشگفتار
۱	فصل اول. نوجوانی
۱	هدف کلی
۱	اهداف یادگیری
۲	۱-۱ مقدمه
۴	۲-۱ تاریخچه روان‌شناسی نوجوانی
۵	۳-۱ تعریف نوجوانی
۸	۴-۱ نظریه زیستی
۱۰	۵-۱ نظریه روان‌کاوی
۱۲	۶-۱ نظریه روانی - اجتماعی
۱۴	۷-۱ نظریه مردم‌شناسی
۱۵	۸-۱ نظریه رفتارگرایی
۱۷	۹-۱ نظریه شناختی
۲۰	۱۰-۱ رویکرد پردازش اطلاعات
۲۱	۱۱-۱ تقویت پردازش اطلاعات
۲۱	۱۲-۱ خلاصه
۲۲	۱۳-۱ پرسش‌های چند گزینه‌ای
۲۳	۱۳-۱ پرسش‌های مروری
۲۳	منابع
۲۴	منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۲۵	فصل دوم. رشد جسمانی و بلوغ در نوجوانی
۲۵	هدف کلی
۲۵	اهداف یادگیری
۲۵	۱-۲ مقدمه
۲۶	۲-۲ رشد جسمی در نوجوانی
۲۶	۳-۲ تعامل وراثت - محیط در رشد
۲۸	۴-۲ هیپوتالاموس و غدد درون‌ریز

۳۰	۵-۲ دستگاه تناسلی زنان
۳۵	۶-۲ دستگاه تناسلی مردان
۳۶	۷-۲ غدد جنسی مردان
۳۷	۸-۲ هورمون‌های جنسی در مردان و زنان
۳۸	۹-۲ نقش هورمون‌ها در زنان و مردان
۴۱	۱۰-۲ رشد قد، وزن و رشد استخوان‌ها در دوران بلوغ
۴۲	۱۱-۲ تغییر در عضلات، چربی بدن و قدرت مقاومت بدنی
۴۳	۱۲-۲ رشد قلب، ریه‌ها، و مغز
۴۴	۱۳-۲ تغذیه در نوجوانی
۴۵	۱۴-۲ تصور بدنی و تأثیر آن بر تصور از خویش
۴۶	۱۵-۲ رشد ویژگی‌های ثانوی جنسی
۴۸	۱۶-۲ پیامدهای دراز مدت بلوغ زودرس و بلوغ دیررس
۴۹	۱۷-۲ اختلالات جنسی و هویت جنسی
۵۱	۱۸-۲ بیماری‌های شایع انتقال از طریق رابطه جنسی
۵۲	۱۹-۲ آموزش و تربیت جنسی
۵۳	۲۰-۲ تأثیر دوره نوجوانی بر دوره جوانی
۵۵	۲۱-۲ خلاصه
۵۵	۲۲-۲ پرسش‌های چندگزینه‌ای
۵۶	۲۳-۲ پرسش‌های مروری
۵۶	منابع
۵۶	منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر

۵۹	فصل سوم. رشد روانی در دوره نوجوانی
۵۹	هدف کلی
۵۹	اهداف یادگیری
۵۹	۱-۳ مقدمه
۶۰	۲-۳ رشد هوش و شناخت
۶۳	۳-۳ رشد هوش و شناخت در نوجوانی
۵۳	۴-۳ رویکرد رشد شناختی
۶۹	۵-۳ تأثیر جنسیت بر توانایی عقلانی
۷۰	۶-۳ خودمحوری نوجوان
۷۲	۷-۳ رشد معنوی و اخلاقی
۸۹	۸-۳ خود و ویژگی‌های رشد خود در نوجوانی
۹۷	۹-۳ هویت و شکل‌گیری هویت در نوجوانی
۱۰۷	۱۰-۳ خلاصه
۱۰۸	۱۱-۳ پرسش‌های چندگزینه‌ای
۱۰۸	۱۲-۳ پرسش‌های مروری
۱۰۹	منابع
۱۰۹	منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر

۱۱۱	فصل چهارم. نوجوانان و الگوها ...
۱۱۱	هدف کلی
۱۱۱	اهداف یادگیری

۱۱۱	۴-۱ مقدمه
۱۱۲	۴-۲ خانواده و انواع تعامل در خانواده‌ها
۱۱۹	۴-۳ فنون کنترل تربیتی
۱۲۱	۴-۴ نوجوانان و همسالان
۱۲۲	۴-۵ عبور از نوجوانی به جوانی با تسهیل پدیده بلوغ
۱۲۶	۴-۶ دوستی‌های نوجوانی و جوانی
۱۳۱	۴-۷ نوجوانان و جامعه
۱۳۸	۴-۸ رسانه‌ها و نوجوانان
۱۴۴	۴-۹ خلاصه
۱۴۵	۴-۱۰ پرسش‌های چند گزینه‌ای
۱۴۵	۴-۱۱ پرسش‌های مروری
۱۴۶	منابع
۱۴۶	منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۱۴۷	فصل پنجم. اختلالات شایع دوران نوجوانی
۱۴۷	هدف کلی
۱۴۷	اهداف یادگیری
۱۴۷	۵-۱ مقدمه
۱۴۸	۵-۲ اختلالات جسمی شایع دوران نوجوانی
۱۵۴	۵-۳ مشکلات و اختلال‌های عاطفی
۱۶۱	۵-۴ اختلال‌ها و مشکلات شایع دوران نوجوانی
۱۷۵	۵-۵ خلاصه
۱۷۵	۵-۶ پرسش‌های چندگزینه‌ای
۱۷۶	۵-۷ پرسش‌های مروری
۱۷۶	منابع
۱۷۷	منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۱۷۹	فصل ششم. دوران رشد پس از نوجوانی
۱۷۹	هدف کلی
۱۷۹	اهداف یادگیری
۱۷۹	۶-۱ مقدمه
۱۸۰	۶-۲ دوره رشد جوانی (۲۰-۳۵ سالگی)
۱۸۴	۶-۳ دوره رشد میان‌سالی (۳۰-۵۰ سالگی)
۱۹۲	۶-۴ دوره رشد سالمندی (۵۰-۶۵ سالگی)
۱۹۶	۶-۵ دوره رشد پیری (۶۵ سالگی و بیشتر)
۱۹۸	۶-۶ مرگ، پایان دوره رشد
۲۰۲	۶-۷ خلاصه
۲۰۳	۶-۸ پرسش‌های چندگزینه‌ای
۲۰۳	۶-۹ پرسش‌های مروری
۲۰۴	منابع
۲۰۴	منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۲۰۵	ضمایم
۲۰۵	الف) واژه‌نامه لغات
۲۰۶	ب) کتابنامه دانشمندان

پیشگفتار

پرداختن به موضوعات روان‌شناختی آن هم در قالب کتاب‌های درسی و آموزشی از کارهای خطیری است که نویسنده باید تلاش بیشتری انجام دهد تا با بهره‌گیری از منابع معتبر به مفید بودن مطالب و تناسب فرهنگی آن نیز توجه کافی داشته باشد. کتاب حاضر با این هدف تهیه و نوشته شده تا به سؤالات دانشجویان رشته روان‌شناسی در خصوص نیازهای پس از دوران رشدی کودکی (رشد ۲) به صورت علمی پاسخ دهد، به گونه‌ای که دانشجویان گرامی و جستجوگر بتوانند بر دانش علمی خود در این زمینه بیفزایند.

در کتاب حاضر، تلاش گردیده به مهم‌ترین موضوعات روان‌شناسی نوجوانی، جوانی و پس از آن پرداخته شود و برای اطلاع علاقه‌مندان، پرسش‌هایی برای تفکر و معرفی منابع پیشنهادی ارائه شده است تا دانشجویان در فرصت‌های پیش‌آمده به آن بپردازند. قابل توضیح است که بیان پژوهش‌ها در این کتاب به معنی تأیید و تعمیم قطعی یافته‌های این پژوهش‌ها نیست بلکه به منزله آشنایی دانشجویان با یافته‌هایی است که بر دانش آن‌ها افزوده شده تا خود به جستجوی فعال پرداخته و یا متمایل به انجام پژوهش در زمینه مورد علاقه خود شوند تا نهایتاً به برداشت مطمئن‌تری دست یابند.

کتاب در شش فصل نوشته شده است. فصل اول به تاریخچه مطالعه روان‌شناسی به صورت مختصر می‌پردازد و پس از ارائه تعریف کنونی روان‌شناسی، رویکردها و نظریه‌های مطرح در این حوزه را ارائه می‌نماید.

در فصل دوم، مؤلف به جهت اهمیت پرداختن به مهم‌ترین ویژگی بارز دوره نوجوانی، یعنی رشد جسمی، به موضوعات رشد جنسی، هورمون‌ها و تغییرات آن‌ها اشاره کرده است.

فصل سوم، به طرح رشد روانی نوجوانان اختصاص یافته است. منظور از رشد روانی در این فصل بررسی دوره‌هایی از رشد می‌باشد که از دیدگاه غیریستی قابل طرح و بررسی است و قسمت مهمی از شخصیت و تفاوت‌های نوجوانان را به خود اختصاص داده است. مانند رشد هوش- شناخت، رشد اجتماعی، رشد معنوی- اخلاقی، رشد هویت و ...

پس از طرح مقوله‌های مطالعاتی مطرح جسمی و روانی نوجوانان، فصل چهارم به مسائل مهم دیگر در ارتباط با نوجوانان یعنی خانواده و همسالان پرداخته است. در این فصل به عناوینی مانند: اوقات فراغت، نقش رسانه‌ها و بهداشت روانی نوجوانان در حیطه‌های فوق اشاره شده است.

فصل پنجم، به گروهی از اختلالات روانی و آسیب‌ها و انحرافات دوره نوجوانی می‌پردازد. با توجه به گستردگی این مطالب، سعی بر آن گردیده تا در این فصل به شایع‌ترین اختلالات پرداخته شود. در آخر در فصل ششم به مراحل بعدی رشد نوجوانی یعنی جوانی و پس از آن نیز اشاره شده است.

قابل ذکر است که هر فصل با مقدمه، تبیین هدف‌های کلی و یادگیری آغاز گشته و در پایان هر فصل نیز خلاصه فصل نوشته شده است. برای آشنایی بیشتر دانشجویان پرسش‌های چندگزینه‌ای و مروری طرح شده است تا دانشجویان مطالب را بهتر یاد بگیرند. علاوه بر طرح فهرست منابع، در پایان هر فصل منابعی پیشنهادی، برای مطالعه بیشتر برای دانشجویان ارائه گردیده است.

مبرهن است که هیچ اثری خالی از ایراد و نقصان نیست، به‌ویژه در نقل‌قول‌ها و ارائه مطالب که سهواً ممکن است پیش آمده باشد بنابراین امید است با ارائه پیشنهادات سازنده و هدایت‌کننده شما همکار ارجمند و دانشجوی گرامی رفع این کاستی‌ها میسرتر گردد.

دکتر حمید کمرزین، روان‌شناس بالینی

عضو هیئت علمی دانشگاه پیام‌نور

فصل اول

نوجوانی

هدف کلی

آشنایی با تعریف روان‌شناسی نوجوانی، رویکردها و دیدگاه‌های مهم در روان‌شناسی نوجوانی.

اهداف یادگیری

- از دانشجوی انتظار می‌رود با مطالعه این فصل بتواند:
۱. تاریخچه روان‌شناسی نوجوانی را توضیح دهد.
۲. نوجوانی را تعریف کند.
۳. نظریه رفتارگرایی در مورد رشد و نوجوانی بیان کند و ارزیابی نماید.
۴. نظریه مردم‌شناسی در مورد رشد و نوجوانی بیان کند و ارزیابی نماید.
۵. نظریه روانی-اجتماعی در مورد رشد و نوجوانی بیان کند و ارزیابی نماید.
۶. نظریه روان‌کاوی در مورد رشد و نوجوانی بیان کند و ارزیابی نماید.
۷. نظریه زیستی را در مورد رشد و نوجوانی بیان کند و ارزیابی نماید.
۸. مفهوم و معنی روان‌شناسی نوجوانی را دریافته و با رویکردهای کنونی مقایسه نموده و شرح دهد.
۹. با مفهوم بحران در دوره نوجوانی آشنا شده و بتواند درباره آن توضیح دهد.

۱-۱ مقدمه

نوجوانی و مطالعات پیرامون آن از موضوعات مطالعاتی بسیاری از روان‌شناسان، پژوهش‌گران و سایر علاقه‌مندان از جمله خانواده‌ها می‌باشد. تغییر ویژگی‌های جسمی و روانی در این دوران که گذر از دوره رشد کودکی به دوره رشد نوجوانی را منجر می‌شود توجه علاقه‌مندان را به این دوران افزوده است. می‌دانیم که تغییرات سریع در این دوران آسیب‌پذیری بیشتری را در این دوران منجر می‌شود به‌ویژه اینکه ویژگی‌های حساس هویت و شخصیت نیز در بعد روانی نوجوانان در این دوره به رشد شایانی می‌رسد. علاوه بر آن در جامعه ما ایران به جهت داشتن جمعیت بیشتر نوجوان و جوان و گذر از بحران‌های پیاپی بر حساس‌تر بودن این دوران در جامعه‌مان افزوده است این‌گونه ویژگی‌ها منجر شده تا دانشجویان رشته روان‌شناسی با این دوران بیشتر آشنا شوند. در این فصل با دانشجویان با موضوعات زیر آشنا می‌شوند: نوجوانی، تاریخچه مطالعه پیرامون نوجوانی، روان‌شناسی نوجوانی، تعریف نوجوانی، نظریه‌های مطرح پیرامون نوجوانی.

نوجوانان^۱ گروه سنی قابل توجهی هستند که از جنبه‌های مختلفی مانند مسائل پیرامون تعلیم و تربیت، جمعیت، نیرو و آسیب‌های به‌عمل آورده در مقایسه با دیگر گروه‌های سنی مورد توجه بیشتر اқشار و مسئولین جامعه قرار دارند. مطالعات این دوره به‌حدی گسترش یافته که در برخی مطالعات و پژوهش‌ها نوجوانی را جهت مطالعه دقیق‌تر به سه دوره متفاوت مطالعاتی و پژوهشی به شرح زیر تقسیم شده است:

۱. نوجوانی اولیه (۱۲-۱۴ سالگی): در این دوران سنی علائم رشد کودکی به تدریج از بین رفته و علائم بلوغ اولیه یا همان ظهور صفات جنسی به تدریج نمودار می‌شود.
۲. اواسط نوجوانی (۱۴-۱۶ سالگی): در این دوران علائمی نظیر با رشد تفکر انتزاعی و صفات ثانوی جنسی نوجوانان به تفاوت‌های خود با دیگران آشنا تر می‌شوند، تمایل به برنامه‌ریزی‌های ذهنی، ظهور نگرانی‌های در مورد آینده و شدت مشکلات سازگاری نیز به‌صورت بارزتری مشاهده می‌شود. تمایل به نزدیکی بیشتر به همسالان از صفات بارز این دوره است.

۳. اواخر نوجوانی (۱۶- ۱۹ سالگی): که فرد به ویژگی‌های ثابتی از نظر جسمی، روانی دست‌یافته و علاوه به جهت‌گیری‌های مشخص جنسیتی، از نظر شغلی، اجتماعی و تصور از بدن خود به باورهایی رسیده است.

خانواده‌ها، در ایجاد ارتباط و بیان انتظارات خود. مربیان، با ارائه تعلیم و تربیت. مسئولین، با برنامه‌ریزی و تأمین نیازهای آن‌ها همگی برای سپردن جامعه فردا به این گروه سنی تلاش می‌کنند. از طرفی نوجوانان که مدت زمان کوتاهی از دوران کودکی آن‌ها می‌گذرد و عواطف، جسم و حتی هوش آن‌ها نیز هنوز به تکامل لازم نرسیده، علاوه بر داشتن پرسش‌های زیاد از خود و محیط اطراف خود در تقابل با واکنش‌ها و انتظارات گوناگون قرار می‌گیرند. به همین دلیل موضوع نوجوانی از جمله موضوعاتی جذاب و ضروری است که متخصصین گوناگون در مورد آن مطالعه نموده و یا به پژوهش می‌پردازند تا بتوانند با پژوهش‌های خود این گروه سنی را بیشتر به اقشار، مسئولین و خود نوجوانان بشناسانند. حیطه مطالعاتی نوجوانی در طرح مسائل جسمانی مانند ژنتیک، هورمون‌ها و بلوغ بیشتر مورد توجه متخصصین علوم زیستی و پزشکی می‌باشد. در مطالعه تحولات فرد با جامعه و مطالعه موضوعاتی مانند اجتماعی شدن، رشد اجتماعی، هم‌نوایی، تقلید و الگوبرداری بیشتر در حیطه مطالعاتی جامعه‌شناسی می‌باشد. در بررسی نحوه عملکرد نوجوانان در فرهنگ‌ها و جوامع و بررسی تفاوت‌ها و تشابهات آن‌ها بیشتر در حیطه مطالعات مردم‌شناسی قرار دارد. روان‌شناسان نیز بنابر ماهیت رشته و اهداف آن، یعنی «مطالعه علمی رفتار و فرایندهای ذهنی» (اتکینسون و همکاران، ترجمه براهنی و دیگران ۱۳۸۵) به مطالعه گسترده در موضوع نوجوانی می‌پردازند. به جهت آنکه رفتار انسان‌ها تحت تأثیر عوامل گوناگون محیط و وراثت قرار دارد به همین جهت برای مطالعه نوجوانی، روان‌شناسان با رشته‌های متفاوتی در ارتباط متقابل می‌باشند.

هم‌اکنون موضوع نوجوانی در گرایش‌های گوناگون پژوهشی علم روان‌شناسی مانند رشد جسمانی، رشد روانی، رشد اجتماعی، رشد معنوی و اخلاقی جای گرفته و رو به گسترش می‌باشد. علاوه بر آن بنابر آمار یونسکو جمعیت نوجوانان تا سال ۲۰۲۵ به رقم یک میلیارد و سی و شش میلیون نفر یعنی ۱۶٪ کل جمعیت جهان خواهد

رسید، لذا مطالعه این حیطه برای آگاهی دانشجویان و دیگر علاقه‌مندان بسیار ضروری به نظر می‌رسد.

۱-۲ تاریخچه روان‌شناسی نوجوانی

در ۳۰۰ سال پیش از میلاد مسیح، ارسطو معتقد بود که "نوجوانان پر شور و آتشی مزاج‌اند و آماده‌اند خود را به‌دست غرایز بسپارند"، در قرن ۱۹ و پیش از آن مطالعات گسترده و علمی به شیوه کنونی در مورد دوره نوجوانی وجود نداشته و این دوران به روشنی کنونی مطرح نبوده است.

در جوامع روستایی و اولیه حرفی از این دوران زده نمی‌شد. در این نوع جوامع، دوران نوجوانی برای افراد و حتی خود نوجوانان مشخص نبوده است. یکی از دلایل آن هویت‌ها و نقش‌هایی بوده که بی‌درنگ پس از کودکی به افراد داده می‌شد، به گونه‌ای که بیشتر دختران نوجوان نقش و مسئولیت مادران خود را به عهده می‌گرفتند و پسران نوجوان نقش و شغل پدران خود را، و به قول معروف پسران می‌بایست عصای دست پدر خود می‌شدند. هم‌اکنون در بسیاری از قبایل اولیه و بدوی و حتی سنتی، در اواخر کودکی، نوجوانان طی مراسمی و پس از گذشتن از تکالیف خاص به‌صورت رسمی نقش جوان قبیله خویش را به‌عهده می‌گیرند.

مشهورترین مطالعه مربوط به خانم مارگارت مید^۱ در مورد قبایل ساموآ^۲ بوده که به مطالعه آداب و سنن نوجوانان و مسائل بلوغ آن‌ها در دهه‌های ۱۹۴۰ تا ۱۹۵۰ پرداخته است. طبیعی است عنوان جوانی که قبایل و جوامع اولیه به نوجوانان خود می‌دهند واقعی نبوده و بیشتر جنبه استقلال نسبی اجتماعی و بر پایه ظاهر جسمانی نوجوانان در آن قبیله و قوم را دارا است. روشن است که برای دیگر مراحل رشد روانی مانند شناخت، هویت، هوش، اخلاقیات و ... مسیر طولانی‌تری از نظر زمانی باید طی می‌شد. نوجوانان جوامع گسترده‌تر کنونی در مقایسه با جوامع قدیمی‌تر برای رسیدن به استقلال دوره‌های آموزشی و زمان بیشتری را پشت سر می‌گذارند گاه این دوران با دوره میانی جوانی نیز تداخل پیدا می‌کند که خود منجر به طولانی‌تر شدن این دوره و در نتیجه عدم رشد روانی متعادل در دوره بعد یعنی جوانی می‌شود.

در اوایل قرن حاضر استانی هال^۱ مؤسس انجمن روان‌شناسان امریکا مطالعه و پدر مطالعات علمی در روان‌شناسی نوجوانی این دوران را "دوران طوفان و تشش شدید" و زمان رشد سریع و توانایی‌های ذهنی و روانی قلمداد کرده است. (ماسن ۱۳۸۵). ژان ژاک روسو^۲ در کتاب خود^۳ امیل با تأکید بر مثبت بودن ذات انسان و طبیعت وی دوره نوجوانی را به ۳ دوره تقسیم می‌نماید: ۱- بروز هیجانات ناپایدار ۲- نوجوانی از جهات مهمی تکرار مراحل قبلی رشد است تا فرد در این دوران به ثبات و سپس رشد برسد. ۳- تعامل تحولات جسمی و روانی به رشد منطقی خواهد انجامید.

"روانشناسان اواخر قرن نوزدهم به پدیده بلوغ با استفاده از نظریه روسو توجه کردند استانی هال اولین رئیس انجمن روان‌شناسان امریکا که اولین پژوهش‌های منظم روان‌شناسی را در باره رشد کودکان و نوجوانان انجام داد، با استفاده از نظریه روسو و با توجه به نظریه چارلز داروین^۴ در باره تکامل انواع نظریه رشد را مطرح کرد، وی بر خلاف روسو که نوجوانی را تکرار مراحل قبل می‌دانست به یافتن جدید و دوباره خود(باز پیدایی)^۵ (لطف‌آبادی، حسین، ۱۳۸۵) در دوره نوجوانی باور داشت. این نگرش به دیدگاه‌های عمل‌گرا و تجربه‌گرا در تعلیم و تربیت مانند ماریا مونته سوری^۶ و جان دیویی^۷ نزدیک بود. در این دیدگاه با باورهای سنتی که معیار نوجوانی را فقط برابر می‌دانست با رشد ظاهری بدن بسیار فاصله پیدا کرده بود.

۳-۱ تعریف نوجوانی

"دوره‌ای از زندگی انسان است که با بلوغ^۸ آغاز گشته و با تکامل رشد و رسش جسمانی^۹ پایان می‌پذیرد. حدوداً این دوره در پسران بین سال‌های ۱۳ تا ۲۲ سالگی است و در دختران ۱۲ تا ۲۱ سالگی. در این دوره تغییرات متنوعی به وقوع می‌پیوندد نظیر، ویژگی‌های جنسی، تصور از بدن خود، علایق جنسی، رشد اجتماعی، رشد هوشی و رشد مفهوم خود" (کرسینی^{۱۰}، ریموند جی. ۱۹۹۹-). از جمله مفاهیم بارز که

1. Hall, S
2. Jean-Jacques Rousseau
3. Emile
4. Charles Darwin
5. Recapitulation
6. Maria Montessori
7. John Dewey
8. Puberty
9. Maturation
10. Corsini R

در تعریف نوجوانی مطرح می‌باشد موضوع بلوغ و سن در این تعاریف است که به صورت مختصر اشاره می‌شود.

بلوغ^۱ آغاز دوره تکامل جنسی می‌باشد که فرد از نظر ظاهری به فرد بزرگسال شبیه می‌شود و صفات ثانوی جنسی را در بدن خود داراست. معمولاً ۳-۴ سال پس از اتمام دوره کودکی فرد این صفات را در یک جهش جنسی نشان می‌دهد. این صفات در دختران معمولاً ۲-۳ سال زودتر از پسران با عنوان "قاعدگی" اتفاق می‌افتد. البته نقش تفاوت‌های فردی، تغذیه، بهداشت و عوارض برخی داروها و افزودنی‌ها به مواد غذایی در تأخیر، تسریع و یا اختلال در رشد جنسی را نباید نادیده گرفت.

رسیدگی یا پختگی^۲، زمانی اتفاق می‌افتد که فرد علاوه بر رشد جنسی (بلوغ) به رشد فکری و روانی نیز رسیده باشد. این ویژگی معمولاً پس از پایان رشد جنسی و در تعامل سالم فرد با محیط، ایجاد می‌شود.

سن نوجوانی: در متون علمی قدیمی‌تر سنین بین ۱۴-۱۲ سالگی را سن نوجوانی و ۱۸-۱۵ سالگی را سن جوانی عنوان کرده‌اند (هارلوک، الیزابت)^۳ موریس دبس^۴ سنین بین ۱۶-۱۲ سالگی را سن نوجوانی و ۲۰-۱۶ سالگی را سن جوانی نامیده است.

حقوقدانان نیز برای مسائل حرفه‌ای خود، ۱۸ سالگی را مرز تازه بالغ عنوان نموده‌اند. سازمان ملل نیز در سال ۱۹۸۹ در عهدنامه حقوق کودک، ۱۸ سالگی را مرز پایان کودکی نامیده است. در کشور ما نیز مرز سنی پایان کودکی و انجام وظایف در حیطه‌هایی نظیر: تکالیف مذهبی، رأی‌گیری، مقررات حقوقی و قانونی به صورت متفاوت عنوان شده است که تدابیری برای هماهنگی بیشتر انجام شده است. مثلاً سن ازدواج از ۹ سالگی که سن بلوغ شرعی بود به ۱۷ سالگی برای دختران و پسران تغییر یافته است. و بدین ترتیب به سن قانونی مربوط به فعالیت‌هایی همچون رأی‌گیری (۱۵-۱۶ سال)، مقررات حقوقی و جزایی است (۱۸ سال) نزدیک شده است.

در تعریفی دیگر نوجوانی به "دو راهی گذار به بزرگسالی" نیز اطلاق می‌شود و تقریباً از ۱۲ سالگی آغاز و تا اواخر دهه دوم زندگی، یعنی رسیدن به رشد جسمانی، کم و بیش ادامه می‌یابد. طی این دوره، نوجوان به بلوغ جنسی می‌رسد و هویت فردی خود را جدا از هویت خانواده بنا می‌نهد (اتکینسون و همکاران، زمینه روان‌شناسی ص ۱۳۰).

1. Puberty
2. Maturation
3. Harloc, E
4. Debes, M

از نوجوانی همچنین به عنوان "دوره گذار" جهت رسیدن به استقلال و مسئولیت جوانی یاد شده است (لطف‌آبادی، حسین، ۱۳۸۵). همچنین بر اساس مطالعات ماسن و همکاران (۱۳۷۹) ویژگی بارز دوران نوجوانی را بروز صفات جنسی عنوان کرده‌اند. ارائه تعریفی از نوجوانی که مورد قبول همگان باشد امری مشکل و گاه غیرممکن است. سازمان ملی جوانان ایران، دوره‌های نوجوانی و جوانی را جدا ننموده است و سن ۱۱ سالگی تا ۲۹ سالگی را سن نوجوانی و جوانی ذکر نموده و دامنه فعالیت‌های خود را در این دامنه سنی قرار داده است. (لطف‌آبادی، حسین، ۱۳۷۹).

بیان‌دیشیم:

سن شروع و پایان دوره نوجوانی خودتان را با سنین گفته شده مقایسه نمایید.

نظریه‌های پیرامون نوجوانی: با توجه به ارائه تعریف از نوجوانی هم‌اکنون جای دارد تا به شرح دیدگاه‌های مطرح در نوجوانی اشاره می‌شود. این دیدگاه‌ها، هر کدام شرحی مجزا از نوجوانی را ارائه می‌دهند. می‌دانیم علم روان‌شناسی به جهت ماهیت رشته‌ای خود با علوم گوناگونی همچون علوم زیستی- پزشکی، اجتماعی، تربیتی و ... در ارتباط دو طرفه علمی و پژوهشی است. بنابراین نظریه‌پردازان گوناگونی در این زمینه مطرح می‌باشند در اینجا به نظریه‌هایی همچون، رفتارگرایی، نظریه مردم‌شناسی، نظریه‌های روانی- اجتماعی، نظریه روان‌کاوی، نظریه زیستی، نظریه شناختی- رشدی و رویکرد پردازش اطلاعات در رشد و نوجوانی اشاره می‌شود. یکی از این دیدگاه‌های مهم و اساسی در موضوعات روان‌شناسی رشد، نظریه زیستی است.

۴-۱ نظریه زیستی

نظریه زیستی یکی از نظریه‌های قدیمی است که مورد توجه بسیاری از علاقه‌مندان و متخصصین بوده است. یکی از دلایل آن عینی بودن علائم نوجوانی است. به عنوان نمونه ظاهر جسمانی، تمایلات جنسی،

تغییر در صدا و یا انجام رفتار خاص. در بیان دیدگاه زیستی به نظریه‌پردازان زیر اشاره می‌شود ژان ژاک روسو، استانلی هال، آرنولد گزل و دیوید آزوبل.

ژان ژاک روسو، در قرن ۱۸ ژان ژاک روسو با ارائه دیدگاه خاص تربیتی خویش در کتاب "امیل"، تغییرات جسمانی را مهم‌ترین ویژگی دوران نوجوانی دانسته است. به دنبال آن جی استانلی هال (۱۸۴۴-۱۹۲۴) در کتاب خود در سال ۱۹۰۴ اولین مطالعات علمی را در این زمینه آغاز کرد. از ویژگی‌های بارز نظریه وی به موارد زیر اشاره می‌شود.

۱. مراحل رشد جسمانی در بین همه انسان‌ها مشترک است و بدین معنی است که این ویژگی‌ها به صورت ژنتیکی در درون انسان نهفته شده است.
۲. رشد انسان در برنامه از قبل پیش‌بینی شده ژنتیکی، بیانگر رشد بشر اولیه از آغاز تا بشر متکامل کنونی است. مثلاً در دوره بلوغ یا ۲۴-۱۲ سالگی از نظر وی جنگجویی و خشونت انسان گذشته را در فرد حاضر نیز وجود دارد و ۲۵ سالگی به بعد را رسیدن به تمدن می‌داند.
۳. به نظر وی "طوفان و فشار" این دوران به خاطر تغییرات جسمانی و فشار محیط نسبت به این تغییرات، می‌باشد.
۴. رشد به صورت جهشی و ناگهانی ایجاد می‌شود.
۵. اساس نظریه وی بر پایه نظریه داروین بوده و در نظریه خود عوامل زیستی را با آن ادغام نموده است.

۱-۴-۱ استانلی هال

مراحل رشد در نظریه هال طفولیت ۴-۰ سالگی: مرحله ظهور تمایلات حیوانی و یا ظهور بازتاب‌های انسان است که راه رفتن و تحریک حواس از ویژگی‌های بارز آن است.

۸-۴ سالگی: مرحله بازی‌ها است از جمله تمایل به شکار و ماهی‌گیری.

۱۲-۸ سالگی: مرحله آغاز بلوغ است که در این مرحله رفتار خشن و پرخاشگری آغاز می‌شود.

۲۵-۱۳ سالگی: دوره انتقال سریع از فرهنگ شکار به تمدن و شهرنشینی

۱-۴-۲ نظریه آرنولد گزل (۱۹۶۱-۱۸۸۰)^۱

مطابق این نظریه رشد انسان همانند رشد گیاه طبق برنامه‌ای که از قبل تعیین شده است، اتفاق می‌افتد. نوجوانان و والدین آن‌ها نمی‌توانند این مراحل را تغییر دهند.

از نظر وی ویژگی بارز سن ۱۶ سالگی شامل:

۱. تحمل بیشتری دارند.
 ۲. به دوستان توجه بیشتری می‌کنند.
 ۳. روابط آن‌ها با خانواده مشخص‌تر می‌شود.
 ۴. خونسردی و استقلال بیشتر در رفتارشان پیدا می‌شود.
- از نظر گزل رشد پیوسته نیست، عوامل محیطی و تأثیر آن کم‌اهمیت گزارش شده است. لازم ذکر است که افراد تحت مطالعه وی از ثروتمندان غالباً انتخاب می‌گردیدند.

۱-۴-۳ دیوید آزوبل^۲

آزوبل نیز به اهمیت مسائل زیستی در رشد و نمو نوجوانی توجه داشت. وی در کتاب خود "نظریه و مسائل نوجوانی" (۱۹۵۴) رشد جنسی و از طرفی رشد جسمانی و فیزیکی را به طور جداگانه مورد توجه قرار داده و به نقش فرهنگ بیش از دیگر نظریه‌پردازان زیستی توجه نموده است.

ارزیابی نظریه زیستی

برخی از ویژگی‌های مثبت نظریه زیستی در مطالعه نوجوانی عبارتند از:

۱. به مراحل رشد انسان توجه نموده است.
 ۲. با روش مطالعه مقایسه‌ای مراحل رشد انسان را مورد بررسی قرار داده است.
 ۳. به مسائل مهم زیستی توجه نموده است.
- هم‌اکنون این گونه مطالعات به صورت علمی‌تر در دیدگاه کردارشناسی نیز مطرح است.

برخی از نکاتی که شاید بتوان به عنوان جنبه‌های منفی این نظریه دانست عبارتند از:

۱. افراط در تأثیر نقش عوامل زیستی در رشد و تکامل انسانی.
۲. عدم امکان پژوهش در بسیاری از مفاهیم بنیادی این دیدگاه. مانند اینکه مراحل کنونی بیانگر گذشته نوع بشری است.
۳. ناتوانی در پاسخ‌گویی به تأثیرات محیطی در تغییرات صفات انسانی. جالب آنکه، مشاهده می‌کنیم که برخی از رفتارهای غریزی حیوانات با تغییرات محیطی، تغییر می‌نمایند. مانند پرنده‌هایی که به خاطر تغییرات محیطی محل مهاجرت همیشگی خود را تغییر می‌دهند. یا پستاندارانی که به خاطر شرایط محیطی مانند خشک‌سالی نوع شکار خود را تغییر می‌دهند. در محیط‌های شهری بسیاری از حیوانات را می‌بینیم که با زندگی انسانی خو گرفته و تعامل مناسبی احتیاجاتشان را یاد گرفته‌اند.

۱-۵ نظریه روان‌کاوی

در بین نظریه‌پردازان، بسیاری معتقدند که بیشترین عناوین تحقیقاتی و یا بیشترین تأثیر در روان‌شناسی توسط نظریه روان‌کاوی ایجاد شده است. این نظریه با پژوهش‌های ارزشمند زیگموند فروید^۱ (۱۸۵۶-۱۹۳۹) روانپزشک اتریشی، معروف گشته است. در نظریه وی، شش مرحله رشد روانی-جسمی مطرح شده که مرحله آخر آن با نام مرحله تناسلی به دوران بلوغ اختصاص دارد که بین سنین دوازده سالگی به بعد ادامه دارد. مراحل رشد در این نظریه عبارتند از:

۱. مرحله دهانی ۰-۱ سالگی
 ۲. مرحله مقعدی ۱-۳ سالگی
 ۳. مرحله فالیک (آلتی) ۳-۶ سالگی
 ۴. مرحله نهفتگی ۶-۱۲ سالگی
 ۵. مرحله تناسلی ۱۲ سالگی به بعد
- مرحله ششم، کمتر در نظریه فروید مطرح شده است. می‌توان این مرحله را به‌عنوان "بحران" نیز مطرح کرد که به‌صورت ناگهانی پس از مرحله پیش بلوغی ظاهر می‌شود. در مرحله پیش بلوغی دوباره تمایلات کودکانه به‌صورتی متفاوت‌تر بروز می‌کند. وظیفه روان در این دوران سازش یافتن با شرایط جدید است که بر اثر تغییرات

بدنی در این دوره ایجاد می‌شود. در حقیقت می‌توان بلوغ را از این منظر، اقدامات بازسازی برای تعادل مختل شده یا از دست رفته دانست.

در این دیدگاه نوجوانی بر یک بحران خود دوستداری و همسان‌سازی مبتنی است و این بحران با اضطراب‌های شدید در رابطه با واقعیت و تمامیت خود، تن و جنس، همراه است. (دادستان، منصور. ۱۳۷۱).

این نظریه به نیازهای زیستی با دیدگاه روان‌کاوی نگاهی عمیق دارد. در این نظریه نهاد^۱ به‌عنوان یکی از عناصر سه‌گانه و اساسی شخصیت، درگیر نیازها و تمایلات زیستی است و فراخود^۲ به‌عنوان وجدان آموخته شده و درونی‌شده از جامعه در مقابل با نهاد، با اجرای بایدهای آموخته شده خود می‌باشد. عنصر دوم یعنی خود^۳ در تلاش برای حفظ تعادل، بین این دو در تکاپو است. در این نظریه، مرحله نوجوانی فرد تحت‌تأثیر شخصیت خود که در ۶ سالگی به تکامل رسیده، با محیط به تعامل می‌پردازد. انجام رفتارهایی از جمله نشان دادن تمایلات جنسی و صمیمیت، ظهور مجدد عقده ادیپ (تمایل لذت‌بخش پسر به مادر) و عقده الکترا (تمایل دختر به پدر خویش) و شدت اختلاف با والدین از ویژگی‌های بارز این دوران است.

نظریه‌پردازان دیگری با عنوان روان‌کاوان نو، همانند فروید، آنا فروید با خوش‌بینی بیشتر و کاهش اثرات حل نشده عقده‌ها به مسائل محیطی توجه بیشتر نشان می‌دهند. آنا فروید ویژگی بارز نوجوانی را استفاده از مکانیسم دفاعی به شرح زیر می‌داند:

ریاضت‌کشی^۴، افراط در انکار نیازها به‌ویژه نیازهای جنسی و حتی خواب و خوراک به دلایل مختلف.

عقلانی کردن^۵، تعمق و مجادله ذهنی و جر و بحث در مسائل انتزاعی مانند فلسفه، اخلاق، سیاست و ...

هدف این مکانیسم‌های روانی انکار ناخودآگاه تمایلات شایع نوجوانی است. افراط در استفاده از مکانیسم‌های دفاعی در این دوران و عدم احتیاط افراد احتمال

1. ID
2. super ego
3. self
4. Asceticism
5. Intellectualizatio

برخی بیماری‌های روانی از جمله افسردگی، وسواس فکری و اختلال تفکر را بین این نوجوانان می‌افزاید.

در نظریه روان‌کاوی توجه زیاد به عوامل زیستی و تفکیک سنین مختلف محدودیت‌هایی در فراگیر بودن این دیدگاه ایجاد می‌کند. در مکتب فروید و نوروان‌کاوان بدبینی افراطی به انسان و محدوده سنی کم برای رشد شخصیت، که آن را تا سنین کودکی آن‌هم محدود به عقده‌ها عنوان می‌کند. از طرفی بدیع بودن این نظریه، توانایی آن در درمان بیماری‌ها، بارز نمودن نقش عقده‌ها در زندگی انسان‌ها از ویژگی‌هایی است که این رویکرد را از جذاب‌ترین و عمیق‌ترین تحلیل‌های روان‌شناختی عنوان شده است.

ارزیابی نظریه فروید

در نظریه روان‌کاوی توجه زیاد به عوامل ناخودآگاه و تفکیک سنین مختلف باعث شده است که محدودیت‌هایی در فراگیر بودن این دیدگاه ایجاد شده است. از طرفی در مکتب فروید و نوروان‌کاوان، بدبینی افراطی به انسان و محدوده سنی کم برای رشد شخصیت، که آن را تا پایان سنین کودکی و محدود به عقده‌ها می‌داند و از طرف دیگر توانایی این نظریه در درمان بیماری‌ها و بارز نمودن نقش عقده‌ها در زندگی انسان از ویژگی‌هایی است که این رویکرد را به عنوان یکی از جذاب‌ترین و عمیق‌ترین تحلیل‌های روان‌شناختی مطرح نموده است. (رایس، فیلیپ ۱۳۸۷).

۱-۶ نظریه روانی - اجتماعی

از دیگر نظریه‌های مطرح شده در این حیطه نظریه روانی - اجتماعی می‌باشد. دلیل عمده این نام‌گذاری تأکید آن بر مسائل محیطی در رشد انسان می‌باشد به‌طوری‌که آثار آن تا پایان زندگی ادامه دارد.

یکی از نظریه‌های این دیدگاه که به‌عنوان نظریه روانی - اجتماعی مطرح است نظریه اریک اریکسون است (۱۹۰۲-۱۹۸۴).^۱ از ویژگی‌های بارز این نظریه توجه مثبت به انسان، افزایش دامنه رشد انسان تا آخرین مرحله زندگی، یعنی سالمندی و پیری،

1. Eric Erikson

انکار غریزه محدودکننده جنسی می‌باشد. اریکسون برای رشد هشت مرحله را در نظر می‌گیرد که دارای دو طیف مثبت و منفی می‌باشد و فرد با گذراندن هر مرحله به‌طور موفقیت‌آمیز در تعامل با محیط، به مرحله بعدی منتقل می‌شود. لازم به توضیح است که هشت مرحله رشد به‌طور متوالی اتفاق می‌افتد و این مراحل هر کدام در دامنه سنی مشخصی قرار دارد. در جدول ۱-۱ این هشت مرحله نشان داده شده است.

جدول ۱-۱

ویژگی بارز	دامنه سنی
اعتماد در مقابل عدم اعتماد	۰-۲ سالگی
خودمختاری در مقابل تردید	۱-۳ سالگی
ابتکار در مقابل احساس گناه	۳-۶ سالگی
سازندگی در مقابل احساس گناه	۶ سالگی تا بلوغ
هویت در مقابل احساس آشفتگی در هویت	نوجوانی
صمیمت در مقابل انزوا	جوانی
مولد بودن در مقابل رکود و احساس بی‌حاصلی	بزرگسالی
انسجام خود و آمادگی برای مرگ در مقابل ناامیدی	پیری

در مرحله نوجوانی فرد به‌واسطه گذراندن موفقیت‌آمیز مراحل قبلی برای رسیدن به هویت خود آماده می‌شود، در غیر این صورت آشفتگی هویت و سردرگمی که پیامد آن رفتار و شخصیت ناپایدار است، به‌وجود می‌آید.

ارزیابی نظریه روانی - اجتماعی اریکسون

این نظریه به جهت فراگیر بودن آن تا پایان زندگی یکی از دیدگاه‌های بی‌نظیر، از این منظر می‌باشد. توجه به تعامل فرد با محیط و تأثیر دوسویه آن در هر مرحله از زندگی، از ویژگی‌های مثبت دیگر این نظریه است. توجه به خود و عدم اصالت قطعی به وراثت در تعیین صفات انسان‌ها، اریکسون را از دیگر روان‌کاوان و نظریه وی را از سایر دیدگاه‌های زیستی نظیر نظریه هال، مجزا نموده است. از آنجا که عمومیت داشتن این مراحل در تحقیقات تأیید نشده است، می‌توان آن را یکی از مشکلات این نظریه دانست.

۱-۷ نظریه مردم‌شناسی

مردم‌شناسان همان‌گونه که از نام حیطه مطالعاتی آن‌ها مشخص می‌باشد، به مطالعات فرهنگی، قومی، آداب و رسوم می‌پردازند. آن‌ها معتقد هستند که بخش مهمی از ویژگی‌های افراد تحت‌تأثیر آداب و سنن و هنجارهای فرهنگی آن‌ها است. هر چند این تأثیرپذیری غالباً در فرهنگ‌های سنتی و بسته بیشتر مشاهده می‌شود ولی نباید نقش هنجارهای اجتماعی، منطقه‌ای، قومی یا قبیله‌ای را انکار کنیم. مردم‌شناسان، معمولاً در روش پژوهشی خود، زندگی و ارتباط (تا حد امکان) طبیعی و عادی را در قوم یا مردم مورد مطالعه قرار می‌دهند.

بندیکت، روت^۱ (۱۹۴۸-۱۸۸۷) معتقد است در میان انواع فرهنگ‌ها، فرهنگ‌هایی هستند که در آن‌ها گذر از کودکی به جوانی آرام و پیوسته است، زیرا هماهنگی بین نقش‌ها و اهداف وجود دارد؛ در صورتی که در اکثر جوامع کنونی و جوامع پیشرفته به جهت تغییرات در نقش‌ها، ورود به مرحله نوجوانی با شوک و تعارض همراه می‌باشد و از نظر او این مسئله می‌تواند دلیل تعارضات نوجوانان باشد.

مارگارت مید (۱۹۷۹-۱۹۰۱) از جمله مردم‌شناسان معروف است که با زندگی در میان قوم ساموآ، روش زندگی آن‌ها را مورد مطالعه قرار داد. وی نوجوانی را دوران طوفان و فشار می‌نامد و البته نقش عوامل زیستی را نیز بی‌تأثیر نمی‌داند.

ارزیابی نظریه مردم‌شناسی: مردم‌شناسان اخیر پژوهش‌های "مید" را به جهت آنکه فقط ۹ ماه در قبیله ساموآ اقامت داشته و از نظر آن‌ها زمان زیادی در آن قوم نبوده است، زیر سؤال بردند. مطالعات دیگر نشان می‌دهد که طوفان و فشار، خاص همه جوامع نیست (فریمن، ۱۹۸۳- فوگ، ۱۹۸۳؛ به نقل از بیابانگرد، اسماعیل). با این حال توجه به فشارهای روانی در روش پژوهشی انجام شده (طبیعی‌گرایی)، و روشن‌تر شدن عوامل فرهنگی در بحران‌های بلوغ از جمله خدمات این دیدگاه به روان‌شناسی نوجوانی است.

۸-۱ نظریه رفتارگرایی

جمله معروف رفتارگرایان این است "امکان تغییر رفتار موجود زنده اعم از حیوان یا انسان با روش مشابه به صورت قطعی وجود دارد". این نظریه در دو دیدگاه سستی تر یعنی ۱- شرطی کلاسیک و ۲- شرطی وسیله‌ای مطرح می‌شود. باور روان‌شناسان سستی رفتارگرا (مانند: پاولوف^۱، واتسون^۲، اسکینر^۳) بر این است که محرک وارده به موجود زنده پاسخ ناآگاهانه‌ای را به دنبال دارد. این نوع یادگیری در رفتارها و عادات و حتی شخصیت انسان نقش اساسی را دارد. در این دیدگاه تفاوت بین انسان و حیوان در روش یادگیری وجود ندارد و در نتیجه بین گروه‌های سنی مانند نوجوانان و دوره‌های سنی دیگر نیز تفاوتی نمی‌گذارد.

از ویژگی‌های بارز گروه رفتارگرایان شامل:

۱. قانون شرطی شدن در پاسخ‌های خودکار بدنی- در شرطی کلاسیک پاولوف.
 ۲. پاداش و تنبیه در یادگیری همه رفتارها بر اساس دیدگاه واتسون
 ۳. تقویت‌کننده مثبت و منفی پس از ارائه پاسخ در موجود زنده بر اساس دیدگاه اسکینر
- بسیاری از رفتارهای انسان‌ها به‌ویژه نوجوانان در زمان‌هایی که فرصت تفکر به اعمال خود نمی‌دهند می‌تواند تحت تأثیر رویکرد رفتارگرایی قرار گیرد. به‌عنوان نمونه:
- الف) محرکی خنثی که به‌صورت تصادفی به تحریک جنسی یا لذت می‌انجامد، نوجوان را به تکرار عمل، شرطی می‌کند. این نوع حساسیت ایجاد شده به تدریج منجر به افزایش پیک عصبی توسط نرون می‌شود.
- ب) نمره مطلوب یا تشویقی که توسط معلم به رفتار مثبت دانش‌آموز داده می‌شود منجر به ادامه رفتار مثبت دانش‌آموز می‌گردد.
- ج) واکنش‌های مثبت یا منفی دوستان و نزدیکان در تکرار یا عدم تکرار رفتارها و شکل‌دهی برخی از رفتارهای تصادفی که توسط نوجوان در بین همسالان و محیط‌های ناسالم در شرایط خاص انجام می‌شود، مؤثر است. آنچه که معمولاً در بین نوجوانان به تأثیر دوستان ناباب معروف است گاهی تحت تأثیر همین روش قرار دارد.

هرچند این دیدگاه هم اکنون محتاط‌تر عمل می‌کند و افرادی از جمله "بندورا" در این دیدگاه به عواملی دیگر نظیر: ۱- محیط ۲- منفعل نبودن انسان در یادگیری ۳- توجه به شناخت نیز اشاره می‌کنند.

رویکرد بندورا (۱۹۲۵)^۱ با روش یادگیری مشاهده‌ای خود به بررسی میان عوامل اجتماعی و محیطی با رفتار فرد می‌پردازد. وی کاربرد مسائل نوجوانان را گسترش داده است. بندورا در (۱۹۷۳) در اصلی‌ترین کتاب خود "تحلیل یادگیری اجتماعی" بر اهمیت مشاهده و الگوبرداری در شکل‌گیری رفتار کودکان و نوجوانان و بر انتخاب راه زندگی از این طریق تأکید نمود. در سال (۱۹۸۶) در اثر دیگر خویش "بنیادهای اجتماعی تفکر و عمل" که به تجدید نظر در نظریه خود پرداخت، باز هم نشان داد که الگوهایی که فرد از محیط می‌گیرد به صورت یک فرایند اجتماعی شدن در می‌آید و عادات رفتاری او را شکل می‌دهند. منبع این الگوبرداری اساساً والدین، برادر، خواهر، دوستان و برخی افراد مهم فامیل هستند. ولی افراد دورتر نیز می‌توانند الگوی آن‌ها قرار گیرند. به نظر می‌رسد در فرهنگ عمومی ایرانی اثر کودکان و نوجوانان پسر عمداً از پدر و اکثر کودکان و نوجوانان دختران عموماً از مادر خود الگوبرداری می‌کنند. (سازمان ملی جوانان ۱۳۷۹)، بندورا با تأکید بر فرایندهای مهم چهارگانه: توجه، حافظه (نگهداری)، تولید (توانایی انجام کار و رفتار الگو) و داشتن انگیزش، معتقد است انسان‌ها با بهره‌گیری از این چهار عامل در ارتباط با محیط، رفتارهایی را یاد می‌گیرند. آن‌ها به تدریج که رشد می‌کنند یا تحت تأثیر محیط قرار می‌گیرند و یا محیط را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند. وی با اعتقاد به جبرگرایی تقابلی که تعارض ناشی از تعامل فرد با محیط اطراف خویش است، به اهمیت تقلید و الگوپذیری در بین کودکان و نوجوانان می‌پردازد. می‌توان این نوع یادگیری را در روابط اجتماعی مشاهده نمود که چگونه مشاهده رفتارها و عادات افراد محبوب در تلویزیون به ترتیب توجه، نگهداری، تولید (تولید رفتار) و انگیزش را در فرد ایجاد می‌کنند. مثلاً: فردی به انجام رفتار هنرپیشه الگوی خود دست می‌زند که ۱- مورد توجه وی باشد ۲- به فعالیت ذهنی (دامنه‌داری درباره آن بپردازد) تمرکز و نگهداری ذهنی ۳- در توان انجام آن رفتار باشد و امکان اجرای آن میسر باشد (رفتن به آرایشگاه، شرکت در کلاس هنرپیشگی)

۴- برانگیختگی و انگیزش درونی مانند جذاب بودن و تحریک وی را داشته باشد. در غیراین صورت رفتارهایی که در دامنه این ۴ ویژگی نباشند به رفتار قابل مشاهده تبدیل نمی شوند.

ارزیابی نظریه رفتارگرایی

طبیعی است هدفمند بودن و یا معرفی الگوهای مثبت در محیط و رسانه‌ها به رشد فرد و جامعه کمک به سزایی خواهد نمود. تأکید به تأثیر محیط همانند نظریه روان‌کاوی از جمله ویژگی‌های این نظریه است. تأکید بیش از حد به تأثیر پاداش و تنبیه و در نتیجه کاهش قدرت تصمیم‌گیری عدم توجه به تفاوت‌های فردی از جمله ویژگی‌های مهم دیگر این دیدگاه است. تأثیری که در اصلاح رفتار با روش علمی یادگیری مشاهده بندورا ارائه شد، از جمله خدمات ارزنده‌ای است که در علم روان‌شناسی نوجوانی بسیار کارساز خواهد بود، به ویژه در کنترل و درمان آسیب‌ها، انحرافات اجتماعی و مواردی از این قبیل. از طرفی عدم توجه به عوامل زیستی، تفاوت‌های بین انسان‌ها، قدرت شناخت انسان‌ها و قدرت تصمیم‌گیری آن‌ها و نقش سن افراد در یادگیری از جمله نکاتی است که بندورا به آن‌ها اشاره ننموده و یا تاکنون کمتر مورد توجه وی بوده است.

۹-۱ نظریه شناختی

بیشتر رویکردهای ارائه شده به عواملی اختصاص داده شده بود که انسان را منفعل یا کاملاً فعال معرفی می نمود. عواملی اساسی در رشد شخصیت، مانند ژنتیک، فرهنگ، تشویق و تنبیه و مفهوم ناخودآگاه به انسان اختیار کامل و یا ابتکار عمل نمی دهد چون انسان در این دیدگاه‌ها، بیشتر تحت تأثیر محیط و عوامل محیطی قرار دارد. در دیدگاه شناختی، به انسان به عنوان عامل اصلی در تصمیم‌گیری و اراده، توجه شده است. انسان فعالانه به محیط اطراف خود به قضاوت، تصمیم‌گیری و انتخاب می پردازد. به ویژه در دوران نوجوانی که تفکر به صورت انتزاعی (صوری) است و براساس مفاهیم و اصول کلی، از رشد قابل ملاحظه‌ای برخوردار می شود.

پیاژه (۱۹۸۶-۱۹۸۰) به‌عنوان زیست‌شناس و به دنبال آن روان‌شناس شناختی مطرح شده است. از نظر پیاژه تعامل بین توانایی‌های زیستی مانند میزان هوش و سلامت ذهنی با محیط اطراف، منجر به رشد شناختی می‌شود. مراحل رشد شناختی از نظر وی به ترتیب عبارتند از: ۱- مرحله حسی- حرکتی (۲-۰ سالگی) ۲- پیش عملیاتی (۷-۲ سالگی) ۳- عملیات عینی (۱۱-۷ سالگی) ۴- عملیات انتزاعی (۱۱ سالگی به بعد).

طبق نظر پیاژه با رشد شناختی فرد به مرحله تفکر انتزاعی می‌رسد. این مطلب بدین معنی است که رسیدن به تفکر انتزاعی همانند رشد جسمی فقط وابسته به ژنتیک نیست و فرد باید مراحل شناختی را یعنی تفکر حسی- حرکتی، پیش عملیاتی، عملیات عینی را به‌خوبی طی کرده باشد. در این دوران نوجوان به موضوعات ذهنی، فلسفی، آینده‌نگری و تحلیل علاقه‌مند می‌شود که از جمله ویژگی‌های بارز این دوران می‌باشد و حتی ممکن است مشاجراتی را بین نزدیکان فرد نوجوان ایجاد کند. با توجه به اهمیت این مرحله، شکل‌گیری درست و تقویت این تفکرات در جهت صحیح و منطقی توصیه می‌شود. انعطاف‌پذیری ذهنی و تصویرسازی اموری که هم‌اکنون به‌صورت عینی قابل مشاهده نیستند مانند: آینده‌نگری، ابداع و اختراع، تمایل به اخلاقیات و فلسفه، سیاست، طبقه‌بندی و نظم‌دهی ذهنی، کنترل رفتار جنسی، فاصله گرفتن از تفکر خودمحوری، بررسی متغیرهای چندانکه در وقوع حوادث، توان درک احتمالات، تفکر ترکیبی، درک بیشتر دیگران، درک استعاره‌ها و ضرب‌المثل‌ها را می‌توان از ویژگی‌های مثبت این دوران ذکر نمود که به‌تدریج با افزایش طرح‌واره‌های شناختی غنی‌تر خواهند شد.

در آزمایش معروف حبه قند که در لیوان آب قرار داده شده بود، کودکانی که در مرحله تفکر عینی قرار داشتند (۱۱-۷ سالگی) با حل شدن قند در آب، به نیست و نابود شدن قند معتقد بودند، اما نوجوانانی که به مرحله تفکر صورتی (انتزاعی) رسیده بودند اعلام کردند که قند در لیوان وجود دارد، ولی در آب حل شده و قابل مشاهده نیست. طبیعی است نوجوانانی که شرایط زندگی آن‌ها در فقر شناختی قرار دارد در رسیدن به این مرحله دچار مشکل خواهند شد.